

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 5.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Oláh Miklós, a simándiak és a *lingua caecorum**

Oláh Miklós *Hungariája* számos túlzása és tévedése ellenére kétségkívül az egyik legfontosabb és legszórakoztatóbb kordokumentumunk a mohácsi időkre vonatkozóan. Népszerűségét mutatja, hogy nem csupán az irodalomtörténészek, hanem nyelvészek, történészek és etnográfusok is számos tanulmányban és monográfiában értekeztek már a benne foglaltakról. A címben megjelölt témát, ti. a rejtélyes *vakok nyelvének*, vagy ismertebb nevén: a „simándi koldusok” kilétének kérdéskörét tanulmányomban igyekszem alaposan körbejárni. Ennél is fontosabbnak tartom, hogy a korábbi ismeretek és vélemények rövid bemutatása és összegzése után ez a szövegrészlet végre filológiai vizsgálódás tárgyát képezze.

1. A vizsgált szöveghely

A vizsgált szöveghely a *Hungaria* utolsó bekezdése. Miután Oláh 18 és fél fejezeten át úgy mutatta be Magyarországot, mint a tejjel-mézszel folyó Kánaánt, végezetül rátér a lakosság összetételének részletezésére, a különféle népek együttélési módjaira. A 16. fejezet végén már röviden említett Simánd csúf hírnevét így foglalja össze:

Van egy másik falu [inkább: vidék – SzER] is a Maros és a Fehér-Körös folyók között, Erdélyen kívül, melynek az azonos nevű és szomszédos mezővárosról Simánd a neve, s melynek csaknem minden lakosa sánta, vak, vagy lába, vagy keze van elnyomorodva, vagy más testi rútság miatt szembeötlő. Ide egészséges embert nem engednek be, amivel meg saját torz testük szembeszökő voltával

* A tanulmány az MTA Prémium Posztdoktori Kutatói Program támogatásával készült. A szerző posztdoktori ösztöndíjas az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében. – A tanulmány szóbeli változata elhangzott a 2014. évi Rebakucs-konferencián, Szekszárdon. A bécsi források autopsziával való megtekintésére a Balassi Intézet Klebelsberg Kunó Ösztöndíja nyújtott lehetőséget, amit ezúton is köszönök, akárcsak Csörsz Rumen István és Szuhay Péter fontos kritikai megjegyzéseit és tanácsait.

láthatóan igen dicsekednek. Pedig nem a természet hozta ezt így, hanem a szóbeszéd szerint az újszülött csecsemőket maguk a szülők vagy megvakítják, vagy csontjaikat és végtagjaik ízületeit (hogy ne üssenek el testi rútságban) kifecskézik. Ezek, hogy amint testük állapotában, úgy nyelvükben is különbözzenek a többiektől, kezdettől fogva saját nyelvet koholtak maguknak, hogy azon beszéljenek egymással, s ez senki másnak ne legyen érthető, csak az odavalósi polgárnak; ezt a mieink vaknyelvnek nevezik. Azt a kiváltságot élvezik, hogy a többi magyar vállára nehezedő tehertől mentesek, és az országban mindenfelé koldusneveikkel megélhetést és hasznot szerezhetnek maguknak és övéiknek. Ocsmány emberfajta, hírhedt és méltó minden büntetésre, hiszen az emberi természet szépségét torzítja el gazzal, melytől fejedelmeink eddig nem tiltották el őket, akár azért, mert nagyobb dolgokra függesztették tekintetüket, akár azért, mert a nagy országban eddig még nem vették ezt észre, különben nem égethettek volna az emberi nemre ilyen gonosz és torz szégyenbélyeget.

Miután mindezt röviden és Magyarország termékenységénél szerényebben előadtuk, térjünk rá kitűzött tárgyunkra.¹

Itt azonban a mű véget ér. Van valami zavarba ejtő ebben a leírásban és egyzersmind befejezésben, ezért számos teória született e szöveghely megértése céljából. A fő kérdések: *Kik a simándiak? Honnan a titkos nyelvük elnevezése, ti. a vakok nyelve? Milyen nyelvet kell alatta érteni?* Mindezekre a következő válaszok érkeztek.

- 1 Németh Béla fordítása, lásd OLÁH Miklós, *Hungária*, ford. NÉMETH Béla, előszó, jegyz. SZIGETHY Gábor, Bp., Magvető, 1985 (Gondolkodó Magyarok; a továbbiakban: OLÁH), 80–81. Az eredeti, latin szöveg kritikai kiadását lásd Nicolaus OLAHUS, *Athila – Hungaria*, ediderunt Colomannus EPERJESSY et Ladislaus JUHÁSZ, Bp., 1938 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Saeculum XVI.): „Alius etiam est pagus inter Maros et Album Kewres fluvios, extra Transsylvaniam, cui ab huius nominis et vicino ei oppido nomen est Symand, qui accolae fere omnes habet claudos, caecos homines vel cruribus vel brachiis contortis vel alia corporis faeditate insignes. Eo sanum neminem admittunt, qua re et quod sint corporis deformitate conspicui, maxime gloriari videntur, non id quidem ferente natura, sed quod fama est infantes recenter natos a parentibus aut excaecari aut ipsorum ossa compaginesque membrorum, quo sint ipsis deformitate corporis non inaequales, interverti. Hi ab initio, ut, quemadmodum corporis habitu, ita etiam idiomate ab aliis different, propriam sibi linguam, qua inter se loquerentur, a nemine externo, nisi suo cive intelligibilem, quam nostri caecorum linguam vocant, confixerunt. Hacque utuntur praerogativa, ut sint ab aliis oneribus caeterorum Hungarorum perferendis liberi atque per omnes regni partes cancionibus mendicalibus victum questumque sibi et suis faciant. Hominum genus turpe, infame et omnibus cruciatibus dignum, qui naturae humanae decorem facto suo scelesto dedecorat, a quo a principibus nostris sive aliis maioribus rebus deditis sive in amplo regno id non advertendibus hactenus prohibiti non fuere alioqui generi humano non tantam infamiae deformitatisque notam inusturi.

His a nobis brevius modestiusque, quam Hungariae est fertilitas, expositis rem iam institutam adgrediamur.”

1. 1. Kutatástörténeti áttekintés

A legkorábbi kommentátoraink minden bizonnyal a szöveget elsőként sajtó alá rendezők voltak, nevezetesen Bél Mátyás és Kollár Ádám Ferenc. Bél Mátyás editio princepsének (1735) lábjegyzetében azt a magyarázatot találni, hogy a simándiak arcuk elcsúfításával a hunokat utánozták, akik arcukat az ellenség megfélemlítésére megvagdosták.² A jegyzet azonban így folytatódik: a párhuzamba állítás ellentmondásos, hiszen más cél vezérelte az említett népeket: míg a hunok ijeszteni, a simándiak koldulni akartak arcuk elcsúfításával. Kollár Ádám kiadásában (1763) Bél edíciójának ezt a részét szó szerint átvette,³ mint-hogy az általa kiadott bécsi kézirat a részletet már nem tartalmazta és Bél kiadásából pótolta a hiányzó részt – jegyzetestül.⁴

Minden jel szerint Fábrián Gábor volt az első, aki az Arad megye lakosságáról írt munkájában (1835) a simándi koldusokat a XVI. század folyamán Magyarországon megjelenő cigányokkal azonosította, s ezt elsősorban a simándiak viselkedésére (úgy mint: „a’ faluvégen lakás, csalás, koldulás, hangicsálás”) és az adómentességükre alapozta.⁵ Szamota István (1891) Simánd és az ott rendezett vásárok felől közelíti meg a kérdést, mikor a simándiakat próbálja beazonosítani:

Oláh Miklóson kívül senki sem említi meg a föntebbieket. E mendemonda valószínűleg a következő tényen alapul: Simándnak akkor híres vásárai lévén, ezeket a vándorló cigányok, mint koldusok seregestül ellepték.⁶

- 2 [BÉL MátYás], *Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*, Conquisivit, in *Decades partitus est, et praefationibus atque notis illustravit Matthias BEL, Posenii, Typis Joannis Paulli Royer, 1735, 38. r*) jegyzet: „Crederes, imitatione Hunnorum, id factitasse Simándienses [...]”. A párhuzam már csupán azért is szóra érdemes, mivel mind a *Hungaria*, mind az *Athila* utolsó caputjában szerepel egy-egy Oláh számára nem kedves csoport: míg a *Hungariában* a simándiak képviselik a rótságot, addig az *Athilában* a hunok leszármazottjai, a székeltek.
- 3 Nicolai OLÁHI Metropolitae Strigoniensis, *Hungaria et Atila sive de originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus, et rebus bello paceque ab Atila gestis libri duo nunc primum ex codice Caesareo Olahi manu emendato coniunctum editi*, ed. Adamus Franciscus KOLLARIUS, Vindobonae, Typis Ioannis Thomae Trattner, 1763, 94. s) jegyzet: „Sed contra se res habet. Nam, Hunni quidem, lacerabant infantum genas, vt truci essent adspectu: Simándienses, corruppebant suos, deturpabantque, vt mendicabula facerent.”
- 4 A bécsi kézirat végét KOLLÁR az apparátusban jelöli, *i. m.*, 94. t) jegyzet.
- 5 Fábrián Gábor *az Arad megyei cigányokról* = MEZEY Barna, POMOGYI László, TAUBER István, *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban*, 1422–1985, Bp., Kossuth, 1986, 123–124.
- 6 SZAMOTA István, *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054–1717*, Bp., Franklin Társulat, 1891, 555. A Szamota által párhuzamként emlegetett francia cagot-k a középkorban minden jogból kizárattak; a simándiak ezzel szemben csupán adót nem voltak kötelesek fizetni, ami meglehetősen nagy különbség.

Márki Sándor (1892) az Arad vármegye monográfiájában izgalmas kérdést vetett fel: nem lehetséges-e, kérni, hogy a simándi koldusok az „egykori igriczek, regősök elfajult ivadécai”, mint ahogyan ismerünk is név szerint egy igricet 1552-ből: Moldovai Mihály deák⁷ a vásárokon vaknak adta ki magát, s egyéb gazságokra is képes volt.⁸ Az értelmezésben nem hozott semmi újdonságot az első magyar nyelvű fordítás kiadása sem: az imént idézett Szamotát ismételve értelmezi a szöveghelyet és nem mélyed el a kérdésben Szigethy Gábor (1985), aki a *Hungaria* Németh Béla által jegyzett fordításához a jegyzeteket készítette.⁹ Fábíánra hivatkozva Mezey Barna (1986) monográfiájában a simándiakat egyértelműen kolduló cigányokként látta.¹⁰ A legutóbbi magyar nyelvű Oláh-monográfia szerzője, Fodor István (1990) szerint azonban elképzelhetetlen, hogy az 1530-as években olyan szörnyű állapotok uralkodtak volna Simándon, mint amiről Oláh tudósít, hiszen „ott alig egy emberöltővel később egy ideig unitárius nyomda működött”; a simándi részlet tehát tulajdonképpen fikcióként, vagy legalábbis nagyon kiszínezett textusként jelenítődik meg nála.¹¹ Az unitárius nyomda kapcsán Balázs Mihály (2005) arra mutatott rá, hogy „a 16. századi felekezeti küzdelmekben is felhasználták a »simándi koldusok«-at elmarasztaló közhelyet”, azaz felsorolt példái szerint a XVI. század harmadik harmadától a *simándi koldusok* kifejezés az unitáriusokra alkalmazott gúnynévként volt használatban.¹² Kis Tamás a magyar szlengkutatásról szóló írásában összefoglalta azon elméleteket, melyek a *vakok nyelvén* tolvajnyelvet, olykor sátoros cigányok beszédét vélik érteni, s végül arra a következtetésre jutott, hogy a vakok nyelve egy XVI. századi argó volt.¹³

- 7 Nem tudjuk, Moldovai Mihály azonos-e azzal a személlyel, akinek egyik, 1587 előtt írt énekében Simándot a tréfás kolofon is megemlíti: „Ez éneket Molduvában, / Szerzék kincses Kolozsvárban, / Simándon, Egren, Tokajban, / Vándorutcában, szálában.” Kritikai kiadás: XVI. századbeli magyar költők művei, Kozárvári Mátyás, Decsi Gáspár, Decsi Mihály, Tolnai Fabricius Bálint, Pécsi János, Murád dragomán (Somlyai Balázs), Szepesi György, Vajdakamarási Lőrinc, Skaricza Máté, Zombori Antal, Tardi György, Tasnádi Péter, Hegedűs Márton, Moldovai Mihály és ismeretlen szerzők énekei 1579–1588, kiad. Ács Pál, Bp., Akadémiai Kiadó–Orex Kiadó, 1999 (Régi Magyar Költők Tára: XVI. század, 11), 26. sz.
- 8 MÁRKI Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története = Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája*, szerk. JANCSÓ Benedek, Arad, Réthy L. és Fia, 1892, II, 1. rész, *Nemzetiségek V. Czigányok*.
- 9 OLÁH, *i. m.*, 93.
- 10 MEZEY-POMOGYI-TAUBER, *i. m.*, 120.
- 11 FODOR István, *Oláh Miklós Hungariája: Egy eddig ismeretlen kézirat és a magyar nyelvi adatok tanulmányai*, Bp., Akadémiai, 1990 (Humanizmus és reformáció, 17), 47.
- 12 BALÁZS Mihály, *Karádi Pál Simándon = Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század)*, szerk. SZABÓ András, Bp., Universitas, 2005 (Historia Litteraria, 18), 75.
- 13 Kis Tamás, *Szemponok és adalékok a magyar szleng kutatásához*, Debrecen, 1997 (A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai, 71), 273–276.

A külföldi szakirodalomról röviden szólva: jóllehet a román és szlovák kutatás élen érdeklődik Oláh személye és irodalmi munkássága iránt, a „simándi koldusok” túlnyomórészt nem képezik vizsgálataik tárgyát. Ez alól üdítő kivétel Maria Holban (1968), aki egy meglepő elméletet vetett fel tanulmányában – igaz, csak a lábjegyzetbe utalva. Azt a kérdést tette fel ugyanis, hogy mi volna akkor, ha a simándi koldusokról szóló részlet csupán egy másik legenda, nevezetesen a hamelni patkányfogó történetének visszhangja, annak erdélyi adaptációja volna?¹⁴ Szerzőnk azonban sajnos nem fejt ki jobban érdekes elméletét.

A fentebb idézett magyarázatok többsége csak részben tűnik helytállónak, teljes megértést és megnyugvást azonban egyik sem hoz. Lássuk, mire jutunk az érvek ütköztetésével és főként: a források vizsgálatával.

1. 2. Az érvek ütköztetése és a mai kutatási álláspont

1. 2. 1. A simándi koldusok létezése – nem legenda, nem fikció

A simándi koldusok létezésére, kolduló énekükre bizonyítékkul szolgál a következő két forrás: a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának 10. kötetében találni egy olyan verset, melyet *Az simándi koldusok nótájára* nótajelzéssel láttak el.¹⁵ Azonkívül, amint arra már Balázs Mihály is utalt, Bornemisza Péter a *Foliopostillájában* megemlíti a simándi koldusokat.¹⁶ Mivel ez a mű nyomtatásban először 1584-ben látott napvilágot, s mivel a *Hungaria* kéziratos hagyományozódása mai ismereteink szerint nem volt számottevő, nyomtatásban először 1735-ben jelent meg, nem tűnik valószínűnek, hogy Bornemissza a simándiakról való értesülését Oláhtól szerezte volna. A simándi koldusok létezése tehát tény, kérdés azonban továbbra is, milyen nyelvet beszéltek és kik voltak ők?

1. 2. 2. A vakok nyelve és a simándiak

A szakirodalom megoszlik a tekintetben, hogy a simándiak nyelvét vagy argóként, tehát egyfajta tolvajnyelvként vagy idegen nyelvként, jelesül cigány nyelvként értelmezzék; olykor e két nézet keveredik. Mindenesetre ami biztosnak tűnik, az az, hogy a *vakok nyelve* kifejezés egy, a késő középkorban szokásos

14 Maria HOLBAN, *Nicolaus Olahus et la description de la Transylvanie*, Revue roumaine d'histoire 7(1968), 499.

15 *Az 1660-as évek költészete (1661–1671)*, s. a. r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1981 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 10), 388. Erre és a következő forrásra Szentmártoni Szabó Géza hívta fel a figyelmem, ezúton is köszönöm a segítségét.

16 „[...] hogy ha az ő követője lenne, s ha magát adná bujálkodó életre, azzal magának kenyeret szerezhetne, avagy ha bájoló, álnok kolduló, mint az simándi koldusok, avagy ha tolvaj, kőborló, jobbágyának méltatlan nyúzója és egyéb csalárd élető lenne, úgy nem fogna szűkölködni.” A részletet BALÁZS Mihály is közli, *i. m.*, 75.

szóhasználatra utal: a *koldus* és a *vak* szavak ugyanis szinonimák.¹⁷ A *vakok nyelve* elnevezés egyrészt arra utal, hogy akik beszélnek: koldusok, vak koldusok; másrészt implicit fellelhető benne az a jelentés is, hogy a műben megjelenő elbeszélő, aki egyébként vegyes (magyar, román, szász) identitással rendelkezett, számára ez a nyelv érthetetlen.

A cigány nyelv éppenséggel érthetetlen lehetett Oláh számára, s nem volt ezzel egyedül:

A 16. századi források, ha a puszta említésnél több szó van bennük cigányzenészekről, akkor éppen azok érdekes *idegenségéről* szólnak. Velük kapcsolatban kezdetben éneklésről is szó esik; éneklésüknek is, úgy látszik, inkább az idegenszerűsége tűnik fel.¹⁸

Amennyiben tehát ez az idegen nyelv a cigány nyelv volt, Oláh simándi koldusai pedig sátoros cigányok, nézzük, mire jutunk. Névhasználat tekintetében szerzőnk talán homályosít, de szerencsére más módja is van az azonosításnak. Az alábbiakban három érvet sorolok fel arra vonatkozóan, hogy mi alapján *szokás* gondolni, hogy a simándi koldusok cigányok, s a vakok nyelve végső soron a cigány nyelv, majd megmutatom, milyen ellenérveket találni ezekkel szemben.

A1. az említett adómentesség: a magyarországi cigányok történetének dokumentumai közt számos olyan iratot találni, melyek az épp a XVI. század elején szerveződő vajdai rendszer fejének, a vajdának juttatnak hatalmat, s a cigány csoportoknak speciális adózási nemet (a szakirodalomban rendre adómentességről írnak, tévesen).¹⁹ Ismerünk ilyen speciális adózásról szóló okleveleket, *salvus conductus*okat és pátenseket Hunyadi Jánostól, Mátyástól, II. Ulászlótól, I. Ferdinándtól és Izabella királynétől is.²⁰

A2. *accolaelincolae* – lakosok: egészen idáig simándi koldusokról volt szó, holott ha a szöveget alaposan olvassuk – s ezt tette már korábban Kollár Ádám

17 Lásd pl. a szinte kortárs Sebastián de Covarrubias (1539–1613) enciklopédiájának (*Tesoro de la lengua casellana o española*) *gerigonza*, azaz 'zsargon' szócikkét.

18 Kis Tamás, *Szemponok és adalékok a magyar szleng kutatásához*, Debrecen, 1997 (A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai, 71), 273–276.

19 Köszönöm Szuhay Péternek, hogy erre a tévedésre felhívta a figyelmem.

20 MEZEY-POMOGYI-TAUBER, *i. m.*, 76–79; NAGY, *i. m.*, 18–26; az idézett rész *uo.*, 21: „A szebeni cigányokra vonatkozó három oklevél közül Hunyadi Mátyás 1487. április 8-án kelt oklevele a legfontosabb. Nem kifejezetten csak a cigányok (az oklevélben: »cigányok vagyis egyiptomiak«), hanem Nagyszében város számára állította ki Bécsújhelyen. Az oklevél kiadását sem a cigányok kérték, hanem a város. A szabadságokon elsősorban adómentességet, ezen belül is az erdélyi vajdák adóztatása alóli mentességet kell értenünk, ezt az oklevélben egyértelműen közlik is. Korábban az erdélyi vajdák sem adófizetésre, sem más fizetésre nem kényszerítették a cigányokat, s ezt a király továbbra is fenn akarta tartani.”

Ferenc és Fábián Gábor is –, feltűnik, hogy Oláh nem *incolaeról*, azaz lakosokról, hanem *accolaeról*, tehát a város/falu *körül* lakókról szól. A környék megadása: *pagus*, ami nemcsak falut jelent, hanem vidéket is. Tehát a szövegben valójában a Simánd környéki vidék lakosairól van szó. Márpedig a nem szervezett falusi élet, a település körüli életmód jellemzően a cigányok életvitelével kapcsolatban szokott felmerülni.

A3. az ének: a simándi (azaz: Simánd környéki) koldusok létezésére felhozott érv a nótajelzés volt. A cigányzene kora újkori hatásairól ugyan kevés forrás áll rendelkezésünkre, azok azonban arról tanúskodnak, hogy nagy becsben tartották a cigány muzsikusokat az uralkodói és főúri körökben. Erre jó példa II. Lajos király 1525-ös évi számadáskönyve, melyben ez áll: „Ugyanezen a napon [ti. május 3-án] 2 aranyforintot adtam őfelsége parancsára a fáraóknak, akik őfelsége előtt cytharán [tehát cimbalmon vagy valamilyen pengetős hangszeren] játszottak az udvarban, ahová őfelsége és az urak összegyűltek.”²¹ 1543-ban pedig Izabella királyné udvarából Bécsbe írták azt a levelet, mely szerint olyan jó a hangulat, hogy még Fráter György is táncra perdült, mivel: „A legkíválóbba egyiptomi hegedősök, a fáraók ivadékai játszanak itt, akik nem ujjakkal pöngetik a húrokat, hanem faverővel verik, s teli torokkal énekelnek hozzá.”²²

Továbbá pár évtizeddel ezután: „1584-ben Budán, a Szinán pasa által rendezett díszfelvonuláson a menet élén három cigány zenész haladt, akik pontosan meg nem nevezett hangszereik kísérete mellett »kellemetlen nyers ordító hangon énekelve magasztalják a szultánok hadi tetteit«.”²³ Noha később, a XVII–XVIII. század folyamán a cigányzene alapvetően más zenei hagyományok tükröződéseként jelent meg, a *simándi koldusok nótájára* nótajelzés arra utalhat, hogy az autentikus cigányzenének is lehetett hatása a régi magyar zenére. Itt megjegy-

21 A forrást lásd FRAKNÓI Vilmos, *Második Lajos király számadási könyve 1525*, Bp., Athenaeum, 1876, 121. „Eodem die pharahnibus, qui coram Regia Maiestate in studio, ubi equi sue Maiestatis et dominorum currerunt, cythara tangere habuerunt, iussu sue Maiestatis, pro bibalibus eorum dedi fl. II.” – Nem világos, hogy a *cythara* alatt melyik hangszert kell érteni, ugyanis a korszakban még nincs egyértelmű megfeleltetés; Sárosi szerint a korszakban a leggyakoribb a hegedű és a cimbalom, vö. SÁROSI, *i. m.*, 42–43. és 47–48. Sárosi szerint az idézett részletben a *cythara* jelenthet hegedűt vagy valamilyen pengetős hangszert, mint pl. tamburát vagy cimbalmot, de citerát egészen biztosan nem! SÁROSI, *i. m.*, 50–51.

22 TAKÁTS Sándor, *Török–magyar énekesek és muzsikások: Rajzok a török világból*, I, Bp., 1915, 422. Az eredeti szöveget lásd Wien, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten Allgemeine Akten, Fasc. 52. Konv. B. fol. 36r: „adsunt elegantissimi et illi egipti citaredi, reliquie inquam pharaonis qui non supremis digitulis, nec aspendio more, sed pleno pectine increpant fibras, ululantque pleno ore corde [post multa inquam preludia et postquam Bachus cornua sumpsit ne quid conuiuio deesset, preit frater Georgius cum ipsa Regina admirabantur omnes elegantissimas saltationes Regine et fratris Georgii [...]”. – További források: SÁROSI, *i. m.*, 51.

23 NAGY Pál, *„Fáraó népe”: a magyarországi cigányok korai története (14–17. század)*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Romológia és Nevelésszociológia Tanszéke, 2004, 72.

zendő, hogy a XVII. század előtről nem mutatható ki autentikus cigányzene megléte, csupán cigány zenészek által játszott muzsika, ezért mindenféleképpen érdemes volna ebben az irányban kutatásokat végezni.

Mielőtt azonban nyugodtan hátradölnénk, hogy a kérdés tisztázódott, és kiderült, hogy a simándiak valóban cigányok voltak, s a vakok nyelve a cigány nyelv – nézzük meg, mi szól az előbbi három érv ellenében.

B1. az elnevezés: Bármelyik, a *Hungariával* egykorú forrást vesszük kézbe, azt tapasztaljuk, hogy kivétel nélkül mindig, minden egyes alkalommal nevükön nevezik a cigányokat: a XV–XVI. századi, kortárs írók is már *cigánynak*, *egyiptominak* vagy *fáraónak* nevezik az ekkortájt a Moldvából és Havasalföldről érkező, Magyarországon letelepedő cigány nép csoportjait. Amikor viszont Oláh felsorolja a 19. fejezet közepén a Magyarországon együtt és egymás mellett élő népeket, még a jazigokat, azaz jászokat és a ruténokat, sőt még az Eger környékén élő eburokat is megnevezi, a cigányokat azonban nem. Ha Oláh olyan pontos ismeretekkel rendelkezett a simándi leírást megelőző passzusokban szereplő „most liège-ieknek nevezett eburok telepeseiről”,²⁴ akiknek idegen nyelvűségét szintén megemlíti,²⁵ érthetetlen, miért nem nevezi nevükön a Simánd melletti cigányokat – már amennyiben tényleg azok voltak.

B2. a koholt nyelv: Oláh egyértelműen arról ír, hogy a simándiak vaknyelvüket koholták, azaz nem beleszülettek nyelvükbe, hanem azt kitalálták – nem lehet szó tehát korábban létező nyelvről, amilyen a cigány nyelv is volt! Innen az ötlet, hogy argórol, tolvajnyelvről van szó, s nem cigány nyelvről, ahogy azt már többen felvetették. Ezt az elképzelést támogatja az az érv is, hogy amennyiben a simándiak (anya)nyelvileg eleve elkülönültek volna a magyar lakosságtól, miért lett volna szükségük további érthetetlen nyelv kiötlésére?²⁶

24 OLÁH, *i. m.*, 80.

25 „Ezeknek lakossága mind a mai napig franciául beszél.” *Uo.*

26 A cigány nyelv a XVIII. században is megőrzi ezt a toposzt, mivel a kereskedők titkos-titkolózó nyelveként említik a magyar közköltészetben. A Mária Terézia-féle letelepítő rendelet (1768) nyomán a cigány nyelv betiltása fölött is kesereg nevükben a magyar ponyvaszerző, amikor ezt írja:

Ó, áldott cigány szó, estél sírba, vesztél,
Ki minket valaha lopásra ébresztél,
Sok hazugságokat szép színnel hímeztél,
Most mint füst, köd és hó, nyelvünk, elenyészte!

Már most titkainkat ki-ki megértheti,
Fortélyos dolgunkat, jaj, észreveheti!
Velünk, ki mit akar, könnyen megteheti,
Hamis fondorkodást torkunkba verheti.

B3. a foglalkozás: A harmadik érv szövegen kívüli: a XV–XVI. században Erdélyben élő cigányok legfőbb mestersége a kovácsolás és kosárfonás volt, de jellemzően ők végezték az olyan kiegészítő munkákat is, mint pl. a hóhér vagy sintér feladata, illetve az erődítés. A bor- és gabonakereskedelem mellett a katonáskodás is megemlíthető mint gyakori foglalkozás; rendszeresített koldulásról a korszakban nem esik szó a cigányok kapcsán!²⁷ Amennyiben Oláh simándi koldusai cigányok lettek volna is, nem az általános, hanem a kivétel kategóriáját erősítették volna.

Végigtekintve az érveken a következő konklúziót vonhatjuk le: A1, A2 és A3 érvek egyértelműen a prezentizmus számlájára írlandók: későbbi valós vagy fikatív, mindenesetre sztereotip nézetek visszavetítésével találjuk magunkat szemben. A XVI. század elején nem jellemző sem a koldulva énekelő cigánymuzsikus, sem az integrációt kerülő, adómentes, város körül élő csoportosulásuk. A B érvek közül kettő szövegen belüli, ami sokat nyom a latban, azonban még ha helyesen is járunk el a B érvek melletti döntés során, attól még nem kerülünk közelebb a kérdés megválaszolásához: kik voltak a simándiak és milyen volt a nyelvük? A kérdés egyelőre nyitva marad, csak a válaszok körét szűkítettük le egy kicsit: a simándiak nem cigányok.

2. Filológia és szövegkritika

Az imént A2 érvként felhozott adat már egyúttal átvezet minket tanulmányom második részéhez, ti. a szöveg filológiai-szövegkritikai vizsgálatához. A *Hungaria* idézői, kommentátorai három kiadást szoktak használni: Bél Mátyás 1735-ös editio princepsét, mely az azóta elveszett ún. esztergomi kézirat alapján készült; Kollár Ádám Ferenc 1763-as kiadását, mely a ma is az Osztrák Nemzeti Könyvtárban található, ún. bécsi kézirat alapján készült, s melyet Oláh saját kezűleg javított; végül a Juhász László és Eperjes Kálmán nevével fémjelzett kritikai kiadást 1938-ból.²⁸

Kézirat ma csupán két darab ismeretes s ezek egymással rokoníthatók: a bécsiről készült másolat a kölni, s mivel a bécsi már a másolás idején, tehát 1631

s. a. r. KÜLLŐS Imola, mts. Csórsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4), 92. sz., 37–38. versszak.

27 NAGY Pál, *Cigányok évszázadai*, http://tenyleg.com/index.php?action=recordView&type=places&category_id=3339&id=1309401 (letöltve: 2016. 12. 20).

28 A *Hungaria* kézirati hagyományozódásáról és szövegkritikájáról bővebben lásd egy másik tanulmányom: *Zur Überlieferungsgeschichte von Nicolaus Olahus' Hungaria = Wiener Archivforschungen: Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas*, hrsg. von Zsuzsanna CZIRÁKI, Anna FUNDÁRKOVÁ, Orsolya MANHERCZ, Zsuzsanna PERES, Márta VAJNÁGI, Wien, 2014 (Publikation der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, 10), 69–75.

körül is csonka volt, a kölni sem tartalmazza a bécsiből hiányzó részt: ami nevezetesen a 19. fejezet második fele, a simándi koldusokról szóló részlet. Ezért aztán egyedül a bécsi kéziratból lehet bármiféle tanulságot leszűrni, pláne, hogy ez a kézirat autográf jegyzeteket és javításokat tartalmaz. 2014. április–májusban volt szerencsém a bécsi Osztrák Állami Levéltárban és a Nemzeti Könyvtárban kutatni, így természetesen megvizsgáltam autopsziával a *Hungaria* bécsi kéziratát is.²⁹ Elsősorban a kéziratból hiányzó simándi részlethez kerestem támpontokat vagy fogódzókat a kézirat korábbi szakaszaiban, s így jutottam a következő megállapításokra.

1. A hiányzó szövegrészlet: Filológiaiul izgalmas kérdéseket vet fel, hogy a kéziratokból éppen az a részlet hiányzik, mely oly nagy szenvedélyeket váltott ki az olvasóiból. A bécsi kézirat eredetileg 32 folióból állhatott, ma csupán 31-et ismerünk. Fodor István szerint elképzelhető, hogy Oláh barátai tanácsára belátta, hogy a simándi részlet kellemetlen, s ezért az utolsó foliót saját kezűleg kitepte. Ez a feltételezés nem tűnik valószínűnek, hiszen ha egy pillantást vetünk a *Hungaria* agyonjegyzetelt és átszerkesztett kéziratára, könnyen belátjuk, amennyiben Oláh meggondolta volna magát, úgy kihúzta volna a kérdéses részt, és/vagy átírta volna, ahogyan tette azt pl. a Tiszáról szóló oldalaknál is. A kézirat legkésőbb 1631-ben már csonka volt, de hogy mikor és hogyan veszett el az utolsó lap, nem tisztázott. Ami biztos, az az, hogy a kódex 1576-ban, tehát Oláh halála után 8 évvel került be a bécsi császári könyvtárba, s leltárba kerülésekor nem jegyezték le, hogy csonka volna.

2. A hiányzó részlet kommentárjai, sőt az egész *Hungaria* kommentárjai. A bécsi kézirat alapos vizsgálata és a kiadásokkal való összevetése során feltűnt, hogy a felsorolt három kiadás egyike sem jelölte, hogy mikor hozza a főszöveget, mikor a javítást, s mikor a margón lévő jegyzetet. Igen nagy mulasztás ez, hiszen Kollár és Juhász–Eperjessy kiadásának a jegyzetekkel gazdagon ellátott bécsi kézirat képezte az alapját, s Bél kiadása alapján joggal feltételezhető, hogy az elveszett teljes, esztergomi kézirat is tartalmazott jegyzeteket. A bécsi kézirat példánya nem autográf, azonban a margón lévő összefoglaló címek minden bizonnyal a műhöz tartoztak eredetileg is. Amikor Oláh emendálta a kéziratot, ezekhez nem nyúlt, a főszövegbe azonban sokszor belejavított, s olykor újabb magyarázatokat fűzött a lapszélre. Van azonban egy harmadik kéz is, mely margináliákkal gazdagította a szöveget; azonban a kiadások egyike sem tesz különbséget a három kéz és a textusaik közt. Ez az egyik probléma. A simándi részlet kapcsán pedig ebből kifolyólag a következő problémával találjuk szemben magunkat: mivel az egyedüli teljes esztergomi kézirat elveszett, nem tudjuk megállapítani, hogy az ehhez a részhez tartozó kommentárokat Oláh maga fűzte a szöveghez vagy esetleg már Bél? Ha jobban szemügyre vesszük a részletet,

29 Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8739.

feltűnik, hogy egy XVII. századi nyomtatványt idéznek benne: ez a részlet, s feltehetően az utána következő ellenvetés is minden bizonnyal Béltől származik, aki maga is komoly stúdiumokat folytatott a hun–szkíta–magyar rokonságot illetően.³⁰ A kérdés tehát az, hogy az első mondat szerzője ki volt: Oláh vagy Bél? Amennyiben Oláh maga jegyezte le a hunok arccsúfítására utaló passzust, az egyrészt teljesen illik abba a képbe, ahogyan a *Hungaria* elején is szó esik a hunokról–szkítákról, másrészt a *Hungaria* folytatásaként értett *Athila* felé is egyfajta előjáték volna a simándi részlet. Ugyanakkor azonban visszásnak és el-lentmondásosnak hatna az eljárás, hogy miközben Oláh a magyarokat a hunoktól eredezteti, épp a magyarokra szégyent hozó simándi koldusokat hasonlítsa a magyarok őseihez. A másik lehetőség, hogy a jegyzet egésze Béltől származik, ami pedig azért tűnik tévútnak, mert miért írna le egy hasonlatot valaki, hogy azt utána rögtön megcáfolja? A megoldást talán sosem fogjuk megismerni, én azonban hajlok arra, hogy ezt a hun–simándi párhuzamot vagy Oláhnak vagy egy másik glosszátornak tulajdonítsam, aki nem azonos Béllal. Ezzel pedig el is jutottunk a végső konkluzióhoz.

3. Összegzés

A *Hungaria* híres-hírhedt részletének vizsgálata a következőkre figyelmezteti a mindenkori filológust. A mű számos modern kiadása és a róla készült tanulmányok nagy száma ellenére sincs megnyugtatóan rendbe téve. A simándi részlet – melynek több mint fele nem található meg a ma ismert kéziratokban – és a hozzá írt jegyzetek együttes közlése, a szerző és a glosszátorok el nem különítése véleményem szerint lehetetlenné teszi a szerzői változat megismerését, így annak érdemi vizsgálatát is. A jövőben érdemes volna elválasztani egymástól Oláh feltételezett szerzői intencióját és az ahhoz kapcsolódó recepciót, s ezt egy valódi kritikai kiadásban jelölve közölni.

30 BÉL Mátyás, *De vetere litteratura Hunno-Scythica exercitatio*, Lipsiae, 1718.